

Recenzijos

REGINA KOŽENIAUSKIENĖ

Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos kultūros katedra, Universiteto 5, 2734
Vilnius, Lietuva

DIDELĖ MAŽOSIOS LIETUVOS KNYGA

Mažvydo metams einant į pabaigą, būtina pažymėti didelį visos Lietuvos humanitarinės kultūros įvykį – išėjusį solidų knygotyros veikalą (*Domas Kaunas. Mažosios Lietuvos knyga. V. Baltos lankos. 1996. 764 p.*), kuriame ištirtas ir susintetintas Mažosios Lietuvos lietuviškos istorijos ir keturių šimtmečių lietuviškos raštijos procesas. Tai kruopštus daugiau kaip dviejų dešimtmečių autoriaus darbas, prasidėjęs nuo studentiško suolo: nuo kelionių dviračiu po gimtąsias apylinkes ir plačiau – po visą žemę tarp Priegliaus ir Nemuno, kur lietuvininkų palėpėse ieškota katekizmų, evangeliškų kalendrų, ugnies knygelių, periodikos, senų nuotraukų ir atvirukų... Šių eilučių autorė prisimena, su koku akademišku užsidegimu trečio kurso studentas Domas Kaunas jai girdint pasakojo profesorui L. Vladimirovui apie Mažosios Lietuvos burtikes. Paskui pasirodė pirmosios nedrąšios išimtinai vienintelio studento publikacijos, palaimintos prestižinės “Knygotyros” redaktoriaus, minėto profesoriaus, paties griežčiausio “cenzoriaus” ir didžiausio mokytojo, rankos. Kad išaugtų toks enciklopedinio lygio veikalas, reikėjo tam tikrų etapų, nuoseklaus profesinio tobulėjimo ir nuolatinio entuziastingo triūso – kiekvieną aprašytos knygos egzempliorių pamatyti *de visu*, paliesti savo rankomis ir, kaip sakoma, suinventorinti bei kompleksiskai ištyrinėti. Autorius nepraleido nė eilutės ir vadinamųjų marginalijų – ranka įrašytų dedikacijų, nuosavybės liudijimų, įrašų priešlapiuose ir paraštėse, kritinių skaitytojų pastabų. Tie įrašai – patikimi liudytojai, kokią reikšmę knyga turėjo kultūrai, kokį poveikį darė to meto Didžiosios ir Mažosios Lietuvos skaitytojui, kokios padėties, kokio išsilavinimo ir kokios tautinės savimonės jis buvo. Tačiau ir to maža. Svarbu buvo tuose kalnuose medžiagos apibrėžti tyrinėjimo objektą ir rasti metodologijos raktą. Autorius prisipažįsta, kad šioje srityje jam nemažai padėjo ne tik lietuvių knygotyrininkų, literatūrologų, lingvistų, istorikų bei kitų knygotyrai artimų mokslų tyrinėjimų duomenys, bet ir vokiečių, lenkų, rusų, anglų knygos mokslininkų veikalai. “Tyrinėjimo objekto ir metodų suvokimas rutuliojosi atidžiai studijuojant šių knygotyroje toli pažengusių šalių literatūrą, bendraujant su jos autoriais” (p. 14) ir drauge einant neišmintu taku, kurio pasirinkimą lėmė lietuviškos knygos raidos ir repertuaro savitumas. Nors, tiesą sakant, iš D. Kauno veikalo išryškėja ne tik Mažosios Lietuvos knygos savitumas, bet ir jos europietiškas. Mažosios Lietuvos knyga, kaip elitinės

kultūros reiškiny, yra lygiavertiškai įsipynusi į visos Lietuvos kultūrą ir kartu į europinio pažinimo kontekstą. Autorius parodo Mažosios Lietuvos knygos ryšius su kitų tautų kultūra ir jos poveikį lenkų, latvių, rusų, baltarusių knygai.

Knygos istorija čia aprėpia labai svarbios mūsų tautos dalies knygas nuo pirmosios lietuviškos raidės išspausdinimo H. Weinreicho oficineje 1547 metais, lietuviškų knygų lyderiavimo (palyginti su Didžiosios Lietuvos knyga), lietuvių kultūros reprezentavimo kitose šalyse iki jų užgesimo – knygų ir periodikos leidybos nutraukimo ir uždraudimo 1940 metais. Kiekvienos epochos knygą autorius pristato su tos epochos asmenybėmis ir jų idėjomis, su biogramomis ir fotografijomis: veikalė gyva galerija knygos autorių, parengėjų, redaktorių, cenzorių, leidėjų, spaustuvininkų, knygyninkų, platintojų portretų. D. Kaunas, ieškodamas lietuvių raštijos darbuotojų vardų, rėmėsi be galo plačia knygotyros archyvine medžiaga, įvairiais rankraščiniais fondais, bylomis, korespondencija, periodinės spaudos kronikos medžiaga. Knygos istorikui rūpėjo visi ir viskas, kas susiję su knyga, – nuo ją parašiusio autoriaus iki ją išspausdinusių staklių, nuo spaustuvės iki skaitytojo: ir knygos teminė struktūra, ir kūrybinės minties formos, ir autoriaus tautybė, ir jo atlyginimas, ir knygos tiražai, ir platinimo būdai bei priemonės, ir kiekvienos epochos knygos santykis su skaitytoju... Veikalė aprašyti knygos spausdinimo centrai – Tilžė, Klaipėda, Karaliaučius, Priekulė, Bitėnai – su spaustuvų, pirmųjų spausdinimo staklių ir spaustuvininkų nuotraukomis bei knygos repertuaru atgyja europinio lygio intelektualinių spindesių, autorius prikelia Mažąją Lietuvą gyventi ir kalbėti. Gal kiek sentimentalai nuskambės, bet skaudu patikėti, kad “Mažosios Lietuvos lietuvininkai kalbėjo, tebekalba, bet nebekalbės” (turimas galvoje V. Pėteraičio, J. Reisgio ir J. Stiklioriaus rengiamas straipsnių rinkinys, skirtas Mažajai Lietuvai). Nors, tiesą sakant, realybė gana liūdna. Štai kas sakoma kad ir apie vieną iš svarbiausių lietuviškos knygos spausdinimo centrų šiandieninėje spaudoje: “Tos problemos aktualios ne tik Rytų, bet ir Vakarų Lietuvoje. Čia dar likę prosovietinių reliktų. Štai Bitėnuose, kur gyveno ir palaidoti žymieji mūsų tautos vyrai – M. Jankus, Vydūnas ir kiti, lankytojus pasitinka “brandaus socializmo” laikų memorialinė lenta, kurioje iškalta, kad Bitėnai garsūs tik todėl, jog čia pirmą kartą lietuvių kalba išspausdintas Komunistų partijos manifestas” (A. Liekis, I. Seliukaitė, D. Bakanienė. Tautiškumo siekis nesuprastas ar tyčia iškreipiamas // Lietuvos Rytas, 1997, lapkr. 13). Nesinori banaliai kalbėti, kad D. Kauno veikalas pastatė paminklą Bitėnams ir kitiems knygų spausdinimo židiniams, nors tai yra gryna tiesa, tik skamba kiek patetiškai kaip nekrologas, geriau tiktų sakyti prikėlė iš užmaršties, atgaivino juose tarpusią lietuviškumo dvasią, nes pats autorius šneka ne sentimentų, bet faktų kalba, svariai argumentuodamas, o ten, kur iškelia hipotezių, vadovaujasi profesionalo patirtimi – analogijų bei spaudos tradicijų įžvalgomis.

Neįmonoma, o ir būtų sunku ne knygos istorikui aprėpti viską, ką duoda šis veikalas. Paminėsiu tik vieną faktą, reikšmingesnę detalę, kurių po šios knygos išėjimo nebebus galima apeiti arba kaip kitaip ignoruoti ir filologams, kuriems D. Kauno knyga bus svarbi ir labai reikalinga. Tai medžiaga, teikianti daug

naudos, užpildanti daugybę mūsų pačių tyrinėjimų spragų, įduodanti raktą vienai ar kitai lietuviškos raštijos mįslei įminti. Tarkime, ir lingvistų, ir literatūrologų darbuose nėra apibrėžtos autoriaus, parengėjo ir leidėjo sąvokos. Jos tapatinamos, niveliuojamos, laikomos sinonimais, žodžiu, vartojamos nepreciziškai. Iš tiesų M. Mažvydas, B. Vilentas, J. Bretkūnas ir kiti pirmųjų lietuviškų knygų autoriai ir parengėjai filologų darbuose pavadinami ir leidėjai. D. Kaunas teigia, jog “knygotyrai reikia tiksliau apibrėžti objektą, bet kurios epochos “leidėjo” sąvoką vartoti tik tiesiogine reikšme” (p. 38). Nors leidėjo definiciją autorius pateikia ilgą ir šiek tiek painią, perteikiu ją visą: “Tai asmens, valdžios arba privačios įstaigos veikla, t. y. vienkartinio arba periodinio leidinio parengimas ir spausdinimo finansavimas, įgyjant visas ar tik iš dalies nuosavybės teises ir atsakomybę cenzūrai” (p. 38). Iš šio apibrėžimo išeina, kad M. Mažvydo parengtos pirmosios lietuviškos knygos leidėjas (nors apie jį tiesioginių žinių neturime) yra Prūsijos išdas – šio spaudinio savininkas, nes valdžia, davusi lėšų, disponavo ir tiražu: beveik visos M. Mažvydo knygos, kurių tiražas nebuvo išplatintas, pateko į kunigaikščio Pilies bibliotekos Karaliaučiuje fondus. Tai patvirtina visas istorinis kontekstas. Autorius mano, kad tiktai “Giesmės š. Ambraziejaus bei š. Augustina...” (1549) leidėjas galėjo būti Ragainės hauptmonas S. Perbanthas, kuriam M. Mažvydas ir dedikavo knygą. Kadangi dediekacijų adresatai dažniausiai ir būdavo knygos mecenatai, materialiai rėmę knygos išleidimą, autoriaus spėjimą įtikina, juolab kad šios knygelės tiražo Pilies bibliotekos dubletų fonduose nerasta. Pirmųjų lietuviškų knygų, kurių leidimu buvo suinteresuota Prūsijos valdžia, leidėjas beveik be išimties buvo Prūsijos išdas. Šiuo požiūriu įdomus kunigaikščio Georgo Friedricho pagalbininkų parengtas dokumentas dėl J. Bretkūno “Postilės” (1591) leidimo. Atsakyme Karaliaučiuui sakoma, kad “vargšės nevokiečių tautelės gerui” pinigai bus surasti. Ir surado. Likusi neišplatinta jos tiražo dalis (apie 300 egz.) taip pat buvo saugoma Pilies bibliotekoje Karaliaučiuje. Šis ir daugybė kitų klausimų yra labai aktualūs ir svarbūs lituanistikos mokslui.

D. Kauno veikalo turinys bus kaskart vis aktualizuojamas, jis, panašiai kaip iki šiol V. Biržiškos “Aleksandrynas”, bus reikalingas įvairių specializacijų tyrinėtojams, nes yra gerokai praplėtęs knygotyros ribas. Interdisciplininis knygos pobūdis džiugina, nes einant pavieniui, nesiremiant vienas kito peties dėl siaurų specializacijų prieinama aklaivietė. Ši knyga yra ramstis kiekvienam humanitarui. Jau vien pavardžių ir vietovardžių rodyklė ko verta! Ji padės susirasti norimą realiją, patikrinti jos rašybą, nepamesti duomenų jūroje.

Ir paskutinis dalykas, kurį norisi pabrėžti, – knygos autoriaus neatsiribojimas nuo Didžiosios Lietuvos knygos. D. Kaunas aiškiai parodo, kiek knyga padėjo integruotis Mažosios ir Didžiosios Lietuvos kultūrai, dvasiškai suartėti dviem vieno kūno sąnariams. Per santykį su knyga, jos platinimą (nuolati us autorių ir spaustuvininkų ryšius ir prekybinius mainus) autorius iškelia pozityvią kūrybinę konkurenciją, davusią lietuviškų knygų vaisius, liudijančius, jog nepriklausomai

nuo religinės orientacijos abi lietuvių tautos dalys sudarė etninį vientisumą, jas vienijo ir literatūrinės kūrybos bendrumas.

Tiems, kas rašys bendrą lietuviškos knygos istoriją, pravartu įsiklausyti ir į šiuos D. Kauno žodžius: “Akivaizdus visų kartų lietuvių autorių darbų trūkumas – vokiečių kultūros poveikio Mažosios Lietuvos lietuviškai knygai ignoravimas” (p. 32). Ši mintis galbūt padės ir Didžiosios Lietuvos knygos istorikams atsiriboti nuo bet kokių ideologinių ir politinių veiksnių ir objektyviai įvertinti lenkų kultūros įtaką lietuviškai knygai.

Domo Kauno veikalas – ilgai tversianti ir autoriaus, ir leidėjų dovana M. Mažvydo pirmosios lietuviškos knygos jubiliejui.